

Fenomén korupcie v procese tzv. riešenia „židovskej otázky“ na Slovensku v rokoch 1938 – 1945

IVAN KAMENEC

KLúčové slová: korupcia, podplácanie, židovská otázka, perzekúcia židov, 1938, 1939 – 1945, arizácie, deportácie

*„Slovenský život ešte nikdy nebol natoľko skorumpovaný a natoľko zmaterializovaný, ako je práve v prítomnom čase.“
Gardista, 12. júla 1942*

Korupcia vo všetkých svojich vedomých, plánovaných či spontánnych prejavoch, otvorených, skrytých alebo inak sofistických spôsoboch bola a je neodmysliteľnou súčasťou vývoja ľudskej spoločnosti. Aj napriek tomu, že jej formy, priebeh a výsledky sú rozdielne, postihla všetky doterajšie politické systémy, ktoré sa jej nikdy nevedeli (alebo nechceli?) úplne zbaviť. Zatiaľ čo v moderných demokratických štátoch je korupcia predsa len čiastočne limitovaná kontrolou zo strany ústavných orgánov, masovokomunikačných prostriedkov a verejnej mienky, totalitné režimy sa ju, až na výnimočné prípady, snažia pred verejnosťou úzkostlivo zatajovať. Zároveň ju však svojou nedemokratickou podstatou priamo či nepriamo podporujú, resp. vytvárajú pre jej šírenie vhodné podmienky. Hlavným nositeľom a ochrancom skrytej korupcie je tu spravidla sám štát. Ním tolerované a zároveň zneužívané korupčné praktiky sa dejú v mene spravodlivého boja raz za práva národa, rasy, pracujúceho ľudu, náboženstva, inokedy v záujme chimérickej sociálnej rovnosti, spoločenskej spravodlivosti, štátnej či národnej suverenity. Pod takto formulované zdôvodnenia sa dá efektívne skryť sama podstata totalitného vládneho systému, jeho najrôznejšie činy i zločiny a v neposlednom rade aj korupcia so svojimi tradičnými alebo až prekvapujúco vynaliezavými prejavmi a pragmatickými cieľmi.

Politické elity vojnovaj Slovenskej republiky, ktorá vznikla v atmosfére hlbokaj európskej politickej i morálnej krízy, ako vedľajší produkt nacistickej agresie voči Česko – Slovensku, vedome budovali politický režim krajiny na autoritatívnych princípoch a implantovali do neho viaceré prvky fašizmu. Medzi ne patrilo aj takzvané riešenie „židovskej otázky“, ktoré tvorilo najfrekventovanejší faktor vnútornej politiky štátu a stalo sa organickou súčasťou jeho

oficiálnej ideológii i každodennej praktickej politiky.¹ Vláda viedla voči tunajším 89 000 obyvateľom, ktorí boli osobitnou právnou normou² označení za židov, neozbrojenú občiansku vojnu. V nej 3,6 % obyvateľstva bolo postupne zbavených politických, hospodárskych, sociálnych a nakoniec aj základných občianskych a ľudských práv. Každý totalitný systém, ktorý z ideologických a politických dôvodov systematicky diskriminuje a perzekvuje jednotlivcov či celé skupiny obyvateľov, spravidla vytvára vhodné podmienky pre korupciu nielen na strane vládnučích elít ale aj v prostredí prenasledovaných občianskych komunit. V slovenskom prípade narastanie korupcie uľahčovala a povzbudzovala jedna špecifická črta tunajšieho tzv. riešenia „židovskej otázky“³: Všetky, i tie najradikálnejšie antisemitské právne normy a ich praktické uplatnenie, boli vždy sprevádzané širokou škálou najrôznejších (zamestnaneckých, náboženských, ministerských, prezidentských) výnimiek. Ich udeľovanie, resp. niekedy priam zúfale požadovanie, bolo nevyčerpatelným zdrojom podplácania. Táto najčastejšia forma korupcie sa stávala bežnou, verejnosťou zväčša tolerovanou normou. Občas, keď korupcia predsa však vyústila do politického škandálu, jej dôsledky sa dotkli aj vedomia a cítenia širších vrstiev obyvateľstva, kde vyvolávali rozpaky i negatívne reakcie voči režimu, resp. jeho politickým, hospodárskym a administratívnym elitám.

V tejto štúdií predstavíme rôzne polia, na ktorých dochádzalo ku kriminálnym aktivitám a činom v súvislosti s procesmi diskriminácie, konfiškácie majetku, zbavenia občianskych a ľudských práv, ktoré vyvrcholili deportáciou židovského obyvateľstva. Dôraz budeme klásť na sledovanie korupcie, no nebudeme sa môcť vyhnúť skúmaniu ani iných foriem nelegálneho a neetického konania, ktoré je možné považovať za korupčné len s výhradami. Za korupciu sa konsenzuálne považuje také nelegálne konanie, ktoré je založené na dobrovoľnej interakcii oboch stránok konajúcich bez priameho donútenia či príkazu niekoho iného. Základným definíčným kritériom tiež je, že obe strany zúčastňujúce sa korupčného konania z neho profitujú. Preto len s istými výhradami je možné za formu korupcie považovať aj primitívne „mafianske“ metódy vydierania predstaviteľov vojnovéj Slovenskej republiky – keď priamymi alebo nepriamymi vyhrážkami, zastrášovali židovských obyvateľov a donútili ich tak zaplatiť výkupné za „ochranu“ svojich obchodov či iných živnostenských podnikov, domov, bytov a neraz tiež synagóg, modlitební, cintorínov. Aj keď tieto prípady stoja na hranici toho, čo

¹ Problematika dejín holokaustu na Slovensku je námetom odborných prác početných domácich a zahraničných (hlavne izraelských) historikov: Yehoshua R. Büchlera, Gili Fatranovej, Ľudovíta Hallona, Jána Hlavinku, Kataríny Hradskej, Yešajahu A. Jelinka, Ivana Kamenca, Hany Klamkovej, Eduarda Nižňanského, Lívie Rotkircheneovej, Petra Salnera, Moniky Vrzgulovej a mnohých ďalších autorov.

² Vládne nariadenie, 63/1939 z 18. apríla 1939. *Slovenský zákonník*, roč. 1939.

³ Slovné spojenie „židovská otázka“ uvádzame v celej štúdií v úvodzovkách. Dištancujeme sa tak od špecifického dobového významu, ktorý toto slovné spojenie nadobudlo v období rokov 1938/39 – 1945. Predstavitelia režimu vojnovéj Slovenskej republiky vytvorili a systematicky presadzovali tézu, že židovské obyvateľstvo Slovenska je nepriateľským živlom a ako také tvorí závažný problém z hľadiska existencie „národa“ a „štátu“. „Riešenie židovskej otázky“ (či „židovského problému“) bolo pomenovaním, ktoré používali predstavitelia ľudáckeho režimu. Za týmto cynickým eufemizmom sa skrývali také reálne činy, udalosti a procesy, ako zbavenie židovského obyvateľstva majetku, občianstva, ľudských práv a nakoniec vyvezenie do vyhladzovacích táborov.

ešte z odborného hľadiska možno považovať za korupciu, budeme sa im tiež venovať, nakoľko bez nich by výklad o korupčných aktivitách mocenských, hospodárskym a administratívnych elít Slovenského štátu nebol úplný.

Spomínané „mafiánske“ spôsoby nátlaku a zastrašovania židov sa objavili už na autonómnom Slovensku, teda ešte v čase existencie II. Česko-Slovenskej republiky po 6. októbri 1938. Ich nositeľmi boli spravidla príslušníci novo utvorených oddielov Hlinkovej gardy (HG), resp. Freiwillige Schutzstaffel a výdatne sa na nich prižívovali aj ľudia zo sociálne či morálne deklasovaných vrstiev obyvateľstva. Židovskí občania, hlavne majitelia obchodov a remeselníckych živností boli vyhrážkami nútení, aby finančne prispievali na miestnu organizáciu HG alebo na iné, často bližšie neurčené ciele v prospech verejného záujmu. Zároveň si museli kupovať a vyvesovať plagáty s nápisom *Židovský obchod*. Označené obchody a byty, nachádzajúce sa spravidla v tom istom objekte, sa vzápätí stali terčom antisemitských výtržností. Okrem rozbíjania okien a výkladov na označených budovách, dochádzalo aj k fyzickým útokom voči židovským občanom. Potom nastúpila iná skupina vydieračov, ktorá sa ponúkla, že za primeranú finančnú odmenu zamedzí ďalšiemu šikanovaniu a inzultáciám. Vyhrážkami zastrašení židovskí občania boli zväčša ochotní aj viackrát zaplatiť požadované sumy, aby sa vyhli ďalším nepríjemnostiam. Pravdaže, ich peniaze končili v súkromných vreckách gardistických či iných vydieračov. Policajné a administratívne orgány boli k podobným udalostiam (pokiaľ sa ich postihnuté osoby vôbec odvážili nahlásiť) ľahostajné. Ak aj zakročili, tak útoky označili síce za nevhodný, ale ospravedlniteľný dôsledok antisemitskej atmosféry vyvolanej dovtedajšou negatívnou činnosťou židov vo verejnom živote Slovenska. Páchatelia neboli nikdy potrestaní, resp. ešte počas vyšetrovania boli amnestovaní, čo ich len posmeľovalo k ďalším podobným násilným činom.⁴ Vydieračské metódy sa uplatnili aj 4. novembra 1938, keď po prvej Viedenskej arbitráži slovenské úrady násilím vyviezli za novú slovensko-maďarskú hranicu takmer 7 tisíc židov zo Slovenskej krajiny.⁵ Akciu uskutočňovali zväčša gardisti, ktorí zabavovali vyhánaným osobám peniaze a cennosti alebo za úplatok upustili od vyvezenia ohrozenej osoby a jej rodiny. Po niekoľkých týždňoch autonómna vláda povolila návrat vyhnancom na Slovensko, za čo však tunajšie židovské organizácie tiež zaplatili a museli sa zaviazat', že navrátilcov budú ďalej materiálne zabezpečovať.

Živelné formy zastrašovania a vydierania židovských občanov sa uplatňovali aj po 14. marci 1939. Stali sa bežne používanou normou vo verejnom živote vojnovej Slovenskej republiky (SR). Hlinkova garda vo viacerých mestách svojvoľne vytvárala z tamojších židovských mužov pracovné skupiny, ktoré mali vykonávať rôzne manuálne verejno-prospešné roboty, ako bolo napríklad čistenie ulíc a parkov, odpratávanie snehu a podobne. Tieto akcie nesledovali hospodárske, ale predovšetkým perzekučné ciele: „*Židov treba izolovať v pracovných táboroch*

⁴ Slovenský národný archív (ďalej SNA), fond (ďalej f.) Úrad predsedníctva vlády (ďalej ÚPV), 645/1939.

⁵ Bližšie o akcii viď NIŽŇANSKÝ, Eduard (ed.). *Holokaust na Slovensku. Dokumenty. Obdobie autonómie (6.10.1938 – 14.3.1939)*. Bratislava : Nadácia Milana Šimečku; Židovská náboženská obec Bratislava, 2001.

a keď nebude práce, nech tam prehadzujú štrk z miesta na miesto, aby sa naučili robote.“⁶ Príkázanej práci sa však bolo možné vyhnúť, ak sa príslušná osoba vykúpila zložením určenej sumy peňazí. Preto sa do pracovných brigád povolávali hlavne majetnejší a ešte zamestnaní židia, u ktorých sa predpokladali peniaze na kúpenie si výnimky. Celá akcia bola nezákonná a nebolo teda možné kontrolovať, koľko sa na „výkupnom“ vybralo poplatkov a ako sa s nimi naložilo. Svojevoľné vyberanie peňazí sa dotklo nielen jednotlivých osôb, ale aj židovských spolkov (pokiaľ už neboli rozpustené) i židovských náboženských obcí. Okrem toho sa inkasovali „dobrovoľné“ príspevky na Zimnú pomoc (išlo o štátnu výpomoc sociálne slabším vrstvám) a na výdavky Hlinkovej gardy. Oblúbenou formou vydierania boli súkromné, nikdy nevrátené pôžičky pre miestnych gardistických veliteľov či iných režimistických funkcionárov.⁷

Vydieračské metódy uplatňované voči židovským obyvateľom neboli však vlastné iba Hlinkovej garde či sociálne deklasovaným živilom, ale používali ich aj štátne orgány, ktoré im už však dali právny podklad. Rómski a židovskí muži boli v lete 1939 vylúčení z ozbrojených zložiek slovenskej armády a prezenčnú službu museli vykonávať v osobitných vojenských pracovných jednotkách.⁸ Okrem toho im bola v rámci brannej výchovy uložená aj povinnosť vykonávať jeden až dva mesiace v roku manuálne práce, z ktorých sa však tiež mohli vykúpiť, resp. si ich dobu skrátiť splatením určenej sumy peňazí. Navyše, materiálne zabezpečenie týchto krátkodobých pracovných brigád museli hradiť centrálné židovské organizácie – najprv Židovská ústredná úradovňa a od jesene 1940 Ústredňa židov (ÚŽ).⁹ Spomínané organizácie hradili aj vznik a činnosť preškoľovacích stredísk, resp. pracovných stredísk pre tých židovských občanov, ktorí stratili zamestnanie, boli vylúčení zo škôl a boli odkázaní na podporu. Aj tu bolo treba často podplatiť príslušné osoby, ktoré rozhodovali o povolení alebo zamietnutí zriadenia takýchto pracovných zariadení.¹⁰

Výdatným korupčným zdrojom pre štátnu pokladnicu v rokoch 1939 a 1940 bola tiež dobrovoľná emigrácia niekoľkých stoviek majetnejších židov, resp. tých židovských obyvateľov, ktorí nemali na Slovensku domovskú príslušnosť, ani tunajšie štátne občianstvo. Majetnejší židia museli za povolenie na dobrovoľnú emigráciu zaplatiť vysoké finančné čiastky alebo bez náhrady zanechať na Slovensku veľkú časť svojho majetku. Židovských „bezdomovcov“ sa zas chceli zbaviť aj tunajšie centrálné židovské organizácie, ktoré s pomocou valút zo zahraničia hradili ich vysťahovanie a zároveň zaplatili aj požadovanú peňažnú kvótu v budúcej imigračnej krajine.¹¹

⁶ *Gardista*, 29. apríla 1939.

⁷ SNA, f. Ministerstvo vnútra (ďalej MV), 24619/1939,D/IV/1; Štátny archív (ďalej ŠA) Bratislava, f. Župný úrad (ďalej ŽÚ) Bratislava III, 905/1940, prez; 634/1940, prez.

⁸ Vládne nariadenie 150/1939. *Slovenský zákonník*, roč. 1939.

⁹ Nariadenie s mocou zákona 130/1940. *Slovenský zákonník*, roč. 1939; SNA, f. ÚPV, 9940/1940; SNA, f. Ministerstvo hospodárstva (ďalej MH), Prez.-P, 2816/1939.

¹⁰ Bližšie KAMENEC, Ivan. Vznik a vývoj židovských pracovných táborov a stredísk na Slovensku v rokoch 1942 – 1944. In *Nové obzory*, 1966, roč. 8, s. 15 – 38.

¹¹ SNA, f. Hospodárska úradovňa predsedníctva vlády, 708/1940.

Postupné obmedzovanie občianskych práv židovských obyvateľov v každodennom živote bolo sprevádzané možnosťou získania nejakej výnimky alebo aspoň čiastočnej výhody. Vláda, majúca v prvom období existencie štátu monopolné právo udeľovania výnimiek, vydala už 1. mája 1939 obežník¹², v ktorom inštruovala okresné a policajné úrady, že odporúčanie pre udelenie výnimky môžu dať až po zistení, akou sumou žiadateľ prispel na zlatý poklad republiky, na hospodársku obnovu republiky, v akej politickej strane bol za I. ČSR, akou rečou rozpráva v súkromí, a pokiaľ konvertoval, či si riadne plní svoje nové náboženské povinnosti. Prvá veľká vlna žiadostí o výnimky prišla na jeseň 1940, po vyradení židovských žiakov a študentov zo všetkých vysokých, stredných, odborných i učňovských škôl.¹³ Rodičia sa zúfalo snažili získať pre svoje deti možnosť ďalšieho štúdia a v záujme toho podávali úradom emotívne koncipované žiadosti. Ich pisatelia boli zväčša osoby zo zmiešaných manželstiev a z rodín, ktoré prijali kresťanské náboženstvo. Za udelenie výnimky boli povinní zaplatiť (okrem úradných poplatkov a kolkov) sumu, ktorá sa určovala nielen podľa sociálneho statusu žiadateľa, ale aj podľa posudkov miestnych organizácií Hlinkovej slovenskej ľudovej strany (HSLS), HG či administratívnych úradov. V tomto smere však „výpalníctvo“ (alebo vynútené úplatkárstvo) režimu nemalo iba finančný, ale z hľadiska psychológie osobnosti aj výrazne malígny rozmer. Prosebníci v zúfalej nádeji na udelenie výnimky pre vlastné deti, verejne zavrhovali svoje predchádzajúce názory i bývalé náboženstvo a neraz sa dokonca zriekli aj svojich (zväčša už mŕtvych) rodičov. Jeden žiadateľ za udelenie výnimky umožňujúcej ďalšie štúdium jeho detí sľuboval: „*Aby táto neárijská krv nekolovala v ľudstve ďalej, budem vychovávať svoje deti už od mladého veku tak, aby zachovávajúc celibát slúžili jedine Pánu Bohu k tomu určených ústavoch. Na stráž v Kristu!*“¹⁴

Najširšie a priam neobmedzené možnosti pre uplatnenie korupcie v rámci tzv. riešenia „židovskej otázky“ sa otvárali pri arizačnom procese, ktorý bol jedným z najdôležitejších a propagandisticky ľahko využiteľných dôvodov antisemitskej politiky ľudáckeho režimu.¹⁵ Jeho čelní predstavitelia vyhlasovali: „*My nepoznáme žiadny židovský majetok, len slovenský národný kapitál [...]. So židmi, ktorí majú zlato, šperky, bohatstvo urobili všade poriadok a urobíme ho s nimi aj my. Kto tu čo nakradol, to sa mu vezme.*“¹⁶ Adresáti podobných výziev si ich obsah vcelku logicky vyložili tak, že „*našich ľudí treba v prvom rade nasýtiť* [židovským majetkom – pozn. I. K.] *a len potom od nich žiadať určité povinnosti, inak ľud sám zasiahne.*“¹⁷ Vidina ľahkého a bezprácného nadobudnutia židovského majetku neodolateľne priťahovala pozornosť značnej časti väčšinovej spoločnosti. Záujem o získanie obchodu, podniku, pôdy, domu či hnutel'ného majetku však mnohonásobne presahoval možnosti jeho prideľovania. Vytvorili sa tak predtým na Slovensku nebyvalé možnosti korupcie. Jedno z dobových

¹² SNA, f. ÚPV, obežník č. 3835/V – 1939.

¹³ Nariadenie s mocou zákona 208/1940. *Slovenský zákonník*, roč. 1940.

¹⁴ SNA, f. ÚPV, bez čísla, kartón č. 20.

¹⁵ Bližšie NIŽŇANSKÝ, Eduard – HLAVINKA, Ján (eds.). *Arizácie*. Acta Historica Posoniensia XI. Judaica et Holocaustica I. Bratislava : Stimul, 2010; NIŽŇANSKÝ, Eduard – HLAVINKA, Ján (eds.). *Arizácie v regiónoch Slovenska*. Acta Posoniensia XII. Judaica et Historica II. Bratislava : Stimul, 2010.

¹⁶ *Slovák*, 7. februára 1939.

¹⁷ SNA, f. Národný súd (ďalej NS), dr. Karol Danihel, Tn'ud. 28/45, situačné správy okresných veliteľstiev HG.

nemeckých diplomatických hlásení konštatovalo, že „*arizácia sa zvrhla na najdivokejšie kšeftovanie*.“¹⁸ Podobné hodnotenia sa stále viac objavovali aj v oficiálnych dokumentoch slovenských úradov a dokonca aj v dobovej tlači. Bujnenie korupcie v arizačnom procese sa už nedalo zastaviť, lebo sa priamo či nepriamo dotýkalo všetkých príslušníkov vtedajších politických a hospodárskych elít na Slovensku. Ministerstvo hospodárstva, ktoré spočiatku riadilo arizačný proces, v zhode s finančnými inštitúciami štátu, plánovalo arizačné prevody uskutočňovať podľa štandardných ekonomických pravidiel. Tieto snahy však narážali na neprekonateľné byrokratické a ideologické prekážky, no ešte častejšie na osobné záujmy politických predstaviteľov režimu a ich protežantov.

Od polovice roku 1939 sa do židovských podnikov prideľovali dočasní správcovia a dôverníci, ktorí sa mali stať ich budúci arizátormi. O tieto, z peňazí pôvodných židovských majiteľov dobre platené, funkcie bol veľký záujem, čo bolo sprevádzané udaniami i anonymnými listami, vyhrážkami, no najmä sťažnosťami najrôznejšieho druhu, adresovanými nielen príslušným administratívnym úradom, ale hlavne funkcionárom HSLS, veliteľom HG, ministrom, poslancom i samotnému prezidentovi republiky. Všetky spomínané inštitúcie intervenovali v prospech svojich protežantov, vydávali navzájom si odporujúce smernice, ktoré spôsobovali chaos, neistotu, no najmä umožňovali dobrý lov v kalných vodách nejasných, v podstate protizákonných majetkových transakcií. V prvej fáze arizačného procesu (približne do leta 1940) bola ešte možná aj dobrovoľná alebo čiastočná arizácia židovských podnikov. To umožňovalo, aby ich pôvodní židovskí majitelia ponúkli svoje podniky takým osobám, ktorým dôverovali a vedeli sa s nimi dohodnúť na ďalšom, často fiktívnom arizačnom postupe dúfajúc, že si tak zachovajú nielen zamestnanie, ale aj istý vplyv a nádej, že po zmene politických pomerov dostanú svoj majetok späť. Pravdaže, takýto postup, podobne ako arizačné prevody na „árijského“ manželského partnera, sa nemohli realizovať bez podplatenia príslušných úradných činiteľov, resp. vybraných arizátorov. Na druhej strane princíp dobrovoľnosti zneužívali rôzni podvodníci. Židovskému majiteľovi sa predstavili ako oficiálni úradní činitelia alebo kontrolóri, ktorí môžu za úplatok zariadiť, že podnik sa nedostane pod dočasnú správu a nebude arizovaný.

K radikálnej zmene tzv. riešenia „židovskej otázky“ a v rámci nej aj arizačného procesu došlo v lete roku 1940, po slovensko-nemeckých rokovaníach v Salzburgu. Neobmedzené právomoci v prevodoch židovského majetku do „árijských rúk“ získal Ústredný hospodársky úrad (ÚHÚ), ktorý vznikol v septembri 1940 a patrilo do kompetencie predsedníctva vlády. Predsedom ÚHÚ sa stal Tukov chránenec a protežant Augustín Morávek, ktorý arizačný proces realizoval v duchu radikálnych predstáv a požiadaviek nastupujúcej ideológie nacionálneho socializmu, lebo „*národno-socialistické zákonodarstvo a právo sa podstatne líši od práva demokraticko-liberálneho*.“¹⁹ Proklamované ideologické princípy boli však iba zásterkou pre

¹⁸ PREČAN, Vilém (ed.). *Slovenské národné povstanie. Nemci a Slovensko. Dokumenty*. Bratislava : Epona, 1971, dokument č. 31, s. 131.

¹⁹ MORÁVEK, Augustín. *Arizácia a právne postavenie židov*. Bratislava : b.v., 1941, s. 7, (Úvod k druhému vydaniu).

úplne nekvalifikované zásahy, ktoré vzápätí spôsobovali veľké hospodárske straty pre štát. Podľa dobových kritikov arizácie ÚHÚ nerešpektoval ani tie predpisy, ktoré sám vydal. Jeho agenda sa vymykala z bežného rámca štátnych úradov, lebo bola usporiadaná celkom svojvoľne. „*Tu sa uplatňovalo takzvané revolučné plánovanie – v skutočnosti chaos podľa vôle referenta.*“²⁰ O vlastnej vnútornej činnosti úradu sa mala verejnosť dozvedieť čo najmenej. Predkladali sa jej iba propagandistické informácie a vedome sfalšované údaje: „*Slovenská pracujúca pospolitosť sa dozvie o tom, aké stá miliónové hodnoty a desaťmiliónové zárobkové možnosti prešli systematicky, bez porúch do slovenských rúk.*“²¹ Tlmočníkom týchto lživých informácií bol vždy sám A. Morávek, ktorý mal vo svojej inštitúcii priam diktátorské postavenie a sám seba pasoval za najlepšieho znalca radikálneho „riešenia židovskej otázky“. Proti rastúcej kritike, ktorú označil za výsledok intríg židov a „bielych židov“ sa Morávek bránil Tukovou autoritou a tvrdením, že vždy koná v súlade s pokynmi Dietra Wislicenyho, tunajšieho nemeckého poradcu („berátera“) pre židovskú problematiku.²² „Berátera“, ktorý Morávka v mnohých smeroch inštruoval a usmerňoval, však o predsedovi ÚHÚ nemal príliš dobrú mienku, keď ho označil za neschopného dezorganizátora. Sám D. Wisliceny sa však v slovenských pomeroch rýchlo zorientoval a nechal sa z každej strany podplácať. Úplne pokrýtecky vyznievali Morávkove vysvetlenia, že dôsledným utajovaním skutočných metód práce a konkrétnych výsledkov činnosti ÚHÚ, sa malo predchádzať protekčným postupom a najrôznejším intervenciám. „*Je eminentným záujmom každého zamestnanca, aby verejnosť čo najmenej vedela o jeho zadelení.*“²³ ÚHÚ sa veľmi rýchlo stal asi najviac demoralizovanou štátnou inštitúciou, na pôde ktorej korupcia doslovne bujnela.

Korupcia sa uplatňovala hlavne pri udeľovaní arizačných dekrétov, o ktoré bol enormný záujem a nebolo možné uspokojiť všetkých žiadateľov. Konečným arbitrom tu bol vždy ÚHÚ, ktorý svoju situáciu dokonale zneužil v prospech svojho predsedu, resp. ďalších svojich úradníkov. Sám Morávek arizoval v šiestich lukratívnych prípadoch a svojím príbuzným prideliť ďalších tridsaťpäť arizačných dekrétov.²⁴ Do boja o arizačné korytá sa premietol aj mocenský zápas vnútri vládneho tábora medzi jeho radikálnym a konzervatívnym krídlom. Preto dochádzalo k permanentným intervenciám, no aj vzájomným obvineniam zo strany Generálneho sekretariátu HSĽS i Hlavného veliteľstva HG, resp. ich regionálnych zložiek. Do intervencii sa zapojili aj orgány Deutsche Partei (DP). Všetci vyjadrovali nespokojnosť s personálnou stránkou a s priebehom arizácie. Nikdy však nespochybnili jej protiprávnu, nespravodlivú podstatu a jej nehumánne dôsledky. V marci 1941, pri príležitosti druhého výročia vzniku slovenského štátu predsedovia župných organizácií HSĽS takto hodnotili dovtedajší priebeh arizačného procesu: „*Ústredný hospodársky úrad je všemocným činiteľom, ale na túto úlohu nestačí. Seriózny človek dosiahne poväčšine toho, že zanevrie na celý systém. Miesto solídne-*

²⁰ ŠA Bratislava, f. Ludový súd (ďalej LS) Bratislava, Augustín Morávek 4/48, hlásenie druhého predsedu ÚHÚ L. Paškoviča z roku 1943.

²¹ SNA, f. Ústredný hospodársky úrad (ďalej ÚHÚ), 3550/1941, prez.

²² Bližšie o pôsobení D. Wislicenyho na Slovensku: HRADSKÁ, Katarína. *Prípady Wisliceny. Nemeckí poradcovia a židovská otázka na Slovensku*. Bratislava : Academic Electronic Press, 1999.

²³ SNA, f. ÚHÚ, 15/1941, obežník zo 4. januára 1941.

²⁴ ŠA Bratislava, f. LS Bratislava, Augustín Morávek, 4/48, správa Dôverníckeho zboru HSĽS.

ho elementu dostanú sa do obchodu ľudia, ktorým tam prístup mal byť znemožnený [...]. Arizujú nehodní jednotlivci, ktorí bez každej skromnosti prídu si pre honorár, ale pre zveľadenie podniku nič nerobia a cieľu arizácie ničím nepomohli. Strana nielenže nebola vypočutá, ale ani jej odôvodnené vetá sa nebrali do úvahy. Za správcov podnikov boli poverení neprajníci strany, osoby mnohokrát súdne trestané a úplne neschopné na arizáciu či už charakterom alebo schopnosťami. Ľudia, ktorí boli trestaní pre daňové malverzácie, dnes preberajú miliónové obchody. Sú rodiny, ktorých každý člen arizoval a pritom boli najväčší naši nepriatelia. A zdá sa, že žiadny rozumný zásah nemá účinku, lebo sa zlomí na rodinných alebo iných konexiách.“²⁵ V podobnom duchu vyznela v lete roku 1941 aj anketa o arizácii: „Riešenie židovskej otázky sa celkom zošmyklo z prísneho hľadiska hospodárskeho záujmu. V politickom zápole a dokazovaní bonity spravodlivosti začali sa osoby [arizátorov – pozn. I. K.] vyberať podľa toho, koľko a akých odporúčaní vplyvných osôb až po najvyšších predstaviteľov štátu má uchádzač.“²⁶ Denník *Slovák* zhrnul výsledky ankety do troch bodov: 1. Arizujú neodborníci; 2. Ústredný hospodársky úrad nerešpektuje odporúčania HŠĽS a jej zaslúžilých členov; 3. Arizujú bohatí, na to neodkázani ľudia.²⁷ Posledne menovaná výhrada narážala aj na skutočnosť, že štátni zamestnanci, resp. dobre situovaní ľudia nemohli oficiálne arizovať. Ľahko si však našli spôsob, ako príkaz obísť. Arizačné dekréty sa preto formálne vystavovali na mená manželiek či iných rodinných príslušníkov skutočných arizátorov. Podľa svedectva D. Wislicenyho „Každý zo štátnych funkcionárov sa snažil pre seba alebo pre svojich rodinných príslušníkov a známych získať dobre prosperujúci obchod [...] nešlo im o prebratie židovských podnikov podľa obchodných stanovísk, ale mali záujem len o židovský majetok.“²⁸

Korupcia postihla aj arizáciu židovského hnutelného majetku. Už od roku 1940 židom boli postupne odoberané viaceré druhy ich osobného majetku: šperky a iné cennosti, motorové vozidlá, rádiá, kožušiny, fotoaparáty, ďalekohľady, športové potreby a predmety, ktoré boli označené za luxusný tovar. O pridelenie spomínaných vecí, pravdaže, bez zaplatenia protihodnoty, bol veľký záujem, čo bolo tiež sprevádzané podplácaním, intervenciami a svojvoľnými manipuláciami. Mnoho rekvirovaných, v prvom rade cennejších vecí sa jednoducho rozkradlo bez toho, aby sa zisťovali páchatelia takýchto činov. Divoký spôsob arizácie ešte narástol po delení hnutelného majetku, ktorý na Slovensku zostal po deportovaných židovských obyvateľoch. Po korupčných aférach ÚHÚ, v máji 1942 (pozri štúdiu Jána Hlavinku v tomto čísle – pozn. red.), prešla správa bývalého hnutelného majetku židov pod právomoc ministerstva financií²⁹, ktoré nechalo zapečatiť a strážiť domy či byty po vyst'ahovaných židovských občanoch. Napriek tomu však z nich mizli cennejšie veci, akými boli umelecké predmety, kompletne knižnice, filatelistické či numizmatické zbierky, písacie stroje, koberce, bytové zariadenia a pod. Ministerstvo financií chcelo však získať aspoň časť peňazí zo zhabaného majetku a preto v mestách i vo väčších obciach na verejných dražbách rozpre-

²⁵ *Slovák*, 14. marca 1941.

²⁶ *Živosť*, 16. augusta 1941.

²⁷ *Slovák*, 14. septembra 1941.

²⁸ SNA, f. NS, dr. Anton Vašek, Tn'ud, 17/46, výpoveď D. Wislicenyho.

²⁹ *Úradné noviny*, 9. mája 1942.

dávalo jednotlivé predmety. Ministerstvo takto spravilo z pomerne širokého okruhu obyvateľov, ktorí na dražbách výhodne kupovali židovské zvršky spoluúčastníkov na arizačnom procese. Hodnotu draženého majetku mali určovať komisie, ktoré vznikli pri okresných daňových úradoch. Rozhodujúce slovo v nich však nemali daňoví úradníci, ale miestni funkcionári HSLŠ, HG, DP, ktorí pri oceňovaní dražobných predmetov mysleli v prvom rade na seba, lebo ich chceli sami odkúpiť. Pravdaže, za úplatok ich „priklepli“ aj iným záujemcom, vrátane priekupníkov, ktorí ich vzápätí predávali s niekoľkonásobným ziskom. Policajný úrad v Žiline si sťažoval, že „na dražbách židovských hnutelností sa prejavuje nespokojnosť, najmä z radov sociálne slabo založených členov HG, frontových vojakov a štátnych zamestnancov, ktorí nie sú v stave zakúpiť si potrebné veci, lebo zámožní jednotlivci hromadne skupujú veci, pravdepodobne k špekulatívnym účelom.“³⁰ Podobne sa kupčilo aj so židovskými bytmi, z ktorých sa ich bývalí majitelia museli vysťahovať. V Bratislave „niektoré osoby dostali k dispozícii viac bytov, ktoré zneužívajú buď pre seba alebo s viacerými bytmi kšeftujú.“³¹

Ďalšie možnosti pre korupciu sa otvárali pri samotnom mechanizme realizácie arizačných prevodov. Arizátori mali do štyroch mesiacov po získaní arizačného dekrétu zložiť, na štátom už zablokované (t.j. zrekvírované) bankové konto bývalého židovského majiteľa, tzv. likvidačnú hodnotu preberaného podniku. Tento termín však nebol ani v jednom prípade dodržaný a len mizivé percento arizátorov určenú sumu naozaj zaplatilo. Umožnili im to „revolučné“ metódy práce ÚHÚ. Korupčné podvody sa robili už pri stanovení likvidačnej hodnoty, ktorú mali vyčíslieť župné a okresné likvidačné komisie, ako aj Slovenská revízna a dôvernícka spoločnosť (SRDS). Tieto inštitúcie však nemali dostatok kvalifikovaných síl, ani času, aby vedeli určiť reálnu cenu preberaných židovských podnikov, tým skôr, že arizácia mala od konca roku 1940 doslovne lavínovitý spád. Arizačné prevody sa mali uskutočniť behom ôsmich dní. Napokon rozhodujúce slovo pri určovaní likvidačnej hodnoty malo revízne oddelenie ÚHÚ. To sa riadilo údajmi, ktoré mu poskytli sami arizátori, čím sa výkupná suma rapídne znižovala. SRDS upozorňovala, že arizátori po získaní dekrétu robili všetko preto, aby účtovné doklady a akékoľvek informácie o preberanom podniku zmizli, takže „výkon revízora sa menil na detektívnu revíziu.“³² A. Morávek sa ani nesnažil tento otvorene korupčný spôsob určovania likvidačnej hodnoty zakryvať, keď ho zdôvodňoval „morálnym nárokom, plynúcim z revolučnosti arizácie.“³³

V lete 1942 došlo k zmene vedenia ÚHÚ, ktorý sa dostal pod kontrolu ministerstva hospodárstva. Už prvé správy nového vedenia úradu odhaľovali priepastnú hĺbku korupcie v ňom. Z viac ako 2 000 arizovaných podnikov bola určená likvidačná hodnota iba v 280 prípadoch a aj tam hlboko podcenená. ÚHÚ vlastne ani nevedel, čo arizátor prevzal a v akej hodnote. Pri revíziách sa zistilo, že „arizátori hrubo porušovali svoje povinnosti. Podniku sa nevenovali, pokladali ho iba za zdroj príjmu a do podniku prichádzali iba keď potrebovali peniaze [...].“

³⁰ SNA, f. MV, osobný tajomník ministra, bez čísla, kartón č. 703.

³¹ SNA, f. MV, 59/1942, 14. oddelenie.

³² SNA, f. ÚHÚ, I – D – 7/1942.

³³ SNA, f. ÚHÚ, 29178/1941, prez.

Iní sa dopustili takých distribučných priestupkov, ktorými ohrozovali riadny chod podniku a verejného zásobovania. Iní vybrali vysoké sumy pre svoje súkromné účely, čím zmenšovali substanciu podniku, v dôsledku čoho nemohli splácať jeho likvidačnú hodnotu.“³⁴ Bolo to však už iba bezmocné konštatovanie. Dôsledky korupcie sa nedali odstrániť, aj keď na 68 arizovaných podnikov bola uvalená opätovná dočasná správa a na štrnástich arizátorov bolo podané trestné oznámenie.³⁵ Bola to však zrejme iba povestná špička ľadovca, teda najkrikľavejšie prípady, ktoré sa už nedali celkom utajiť. Prázdny a vlastne aj nesplniteľnými ostali sľuby, že v arizácii sa urobí poriadok a arizovať budú iba odborne zdatné a charakterovo bezúhonné osoby, frontoví vojaci, resp. ich pozostalí, ľudia na to po sociálnej stránke odkázaní. Ako sa v marci 1942 konštatovalo na rokovaní Štátnej rady „*V našich mestách ten nacionálny idealizmus už nejestvuje. Mestá žijú v znamení, že [židovská – pozn. I. K.] otázka je vecou arizátorov a ich záujmov.*“³⁶ V podobnom duchu vyznievali aj situačné hlásenia Ústredne štátnej bezpečnosti, ktoré upozorňovali, že „*židovská otázka prestáva mať medzi ľudom hospodársky a politický význam. Ľud prežil sklamanie a prenikajú do neho prvky nedôvery. Dedinský ľud márne čakal židovskú pôdu, keď vidí, čo je a čo sa dosiaľ stalo, môže byť nespokojný. Ved' nedostal nič a je presvedčený, že ani nič nedostane.*“³⁷ Pod paľbu verejnej kritiky sa čím ďalej, tým viac dostávali aj osoby arizátorov. Nielen pre ich odbornú neschopnosť a devastáciu prideleného majetku, ale aj preto, že sa z alibistických alebo iných príčin začali odkláňať od aktívnej podpory ľudáckeho režimu, hoci od neho získali židovské majetky. Boli to „*ľudia odborne neschopní a morálne slabí, bezohľadne využívajúci zásobovacie ťažkosti, nekresťanský okrádajúci svojich spoluobčanov, ako by to neurobil ani najhorší vydierač. Páchajú najrôznejšie majetko-právne delikty, ktoré musí riešiť súd.*“³⁸

Do tejto kategórie bolo možné zaradiť aj A. Morávku, ktorý sa disciplinárnemu a nakoniec asi aj súdnemu pokračovaniu vyhovel len vďaka intervencii svojho patróna V. Tuku. Premiérov politický vplyv vtedy však už prudko klesal. 1. júna 1942, mesiac pred svojou abdikáciou, predseda ÚHÚ musel vypovedať pred vyšetrovacou komisiou.³⁹ V úplnom protiklade voči všetkým známym skutočnostiam tvrdil, že s arizačným procesom je všetko v najlepšom poriadku a že sa riadil predovšetkým pokynmi, ktoré prichádzali z Generálneho sekretariátu HSĽS. Spoliehal sa na Tukovu ochranu a zrejme rátal aj s podporou ministra vnútra a hlavného veliteľa HG A. Macha. Útoky na svoju osobu, resp. na činnosť ÚHÚ označil za výsledok intríg samotných židov a ich ochrancov – tzv. bielych židov. A. Morávek však nečakal na ďalšie disciplinárne pokračovanie či iné, pre neho nepríjemné rozuzlenie prípadu. Bohato zabezpečený z nakradnutého (arizovaného) židovského ešte počas vojny odišiel do Maďarska, kde sa jeho stopa úplne stratila. Po vojne pravdepodobne emigroval do niektorej zámorskej krajiny.⁴⁰

³⁴ SNA, f. ÚHÚ, I – D- 36/1, 1942, prez.

³⁵ SNA, f. ÚHÚ, I – D- 36/1, 1942, ref. 34.

³⁶ SNA, f. NS, Otomar Kubala, Tnľud. 13/46, zápisnice zo Štátnej rady.

³⁷ SNA, f. NS, dr. Peter Starinský, Tnľud. 49/45, situačné správy Ústredne štátnej bezpečnosti za jún 1943.

³⁸ *Slovák*, 4. júla 1942; *Slovák*, 30. augusta 1942; *Slovák*, 30. apríla 1943; *Slovák*, 30. novembra 1943.

³⁹ ŠA Bratislava, f. ĽS Bratislava, Augustín Morávek, 4/48.

⁴⁰ Bližšie vid' MIČEV, Stanislav. *Augustín Morávek. Od arizácií k deportáciám*. Banská Bystrica : Múzeum Slovenského národného povstania, 2010.

Ďalšou oblasťou, kde malo ÚHÚ výborné možnosti „pestovať“ korupciu bolo udeľovanie povolení pre zamestnávanie židov v súkromných službách. Na jeseň roku 1940 boli vylúčení židovskí občania zo zamestnania v súkromnom sektore.⁴¹ Pokiaľ si ich zamestnávateľia chceli udržať, museli od ÚHÚ žiadať povolenie. Za povolenie však museli Morávkovmu úradu zaplatiť sumu do 5 tisíc korún, ktoré si platca neraz vykompenzoval na účet určenia výšky mzdy svojich židovských zamestnancov. Napriek vyinkasovanej sume Morávek zamestnávateľov varoval: „*Osobná spoľahlivosť majiteľa takého podniku, v ktorom je nepomerne veľa židovských zamestnancov, alebo kde prevážnu väčšinu zamestnaneckých miest majú židia vo svojich rukách, je v najvyššej miere pochybná a je eminentným záujmom zakročiť proti nim.*“⁴² Úplatky v takomto prípade prichádzali z dvoch zdrojov: od zamestnávateľa, ktorý si chcel ponechať „neárijského“ odborníka a od židovského zamestnanca, ktorý nechcel stratiť prácu.

Ďalšia korupčná rovina, kde sa „točili“ najväčšie sumy úplatkárskeho peňazí sa dotýkala násilných deportácií židovských obyvateľov do nacistických vyhladzovacích táborov a udalostí, ktoré tomuto zločinu predchádzali, resp. nasledovali po ňom. Korupcia a úplatky v tejto súvislosti už neznamenal iba získanie majetkových či iných materiálnych výhod, ale v nich šlo o zachovanie tisícok ľudských životov. Najviac boli korumpovaní tí funkcionári a predstavitelia režimu, ktorí boli priamo alebo nepriamo zapojení do realizácie vysídľovania slovenských židov mimo územie štátu. Ich systematické podplácanie organizovala ilegálna Pracovná skupina pri Ústredni židov, disponujúca veľkými sumami cenných zahraničných valút (amerických dolárov a švajčiarskych frankov), ktoré dostávala – asi aj s tichým súhlasom slovenských úradov – od zahraničných židovských pomocných organizácií, predovšetkým od JOINT-u (*American Jewish Joint Distribution Committee*).⁴³ Individuálnymi úplatkami a protekciou sa pokúšali vyhnúť násilnému odsunu jednotlivé osoby, ktorým sa podarilo pred rekviráciou zatajiť a uchrániť väčšie sumy peňazí, šperkov či iných cenností.

Prijatím a praktickým uplatňovaním tzv. Židovského kódexu⁴⁴ na jeseň roku 1941 sa situácia slovenských židov ďalej prudko zhoršila z aspektu ich základných občianskych a ľudských práv. Aj kódex však pripúšťal udeľovanie, tento krát prezidentských, výnimiek, za ktoré bolo ako zvyčajne tiež treba zaplatiť určenú finančnú čiastku. Pokiaľ prezident Jozef Tiso udelil výnimku (dostávali ju takmer výlučne židovskí konvertiti, ktorí zároveň mali aj zamestnanecké výnimky) do konca októbra 1942, keď skončila prvá etapa deportácií, tak nositeľ tohto „priviléžia“ bol chránený pred transportom. Po obsadení Slovenska nacistickými jednotkami na jeseň 1944 všetky druhy výnimiek stratili účinnosť, a pokiaľ sa ich vlastníci neukryli, aj oni sa stali obeťou druhej etapy deportácií slovenských židov alebo boli zavraždení priamo na

⁴¹ Nariadenie 256/1940. a nariadenie 305/1940. *Slovenský zákonník*, roč. 1940.

⁴² MORÁVEK, Augustín. *Príručka pre dôverníkov, dočasných správcov a arizátorov*. Bratislava; b.v 1940, s. 31.

⁴³ Bližšie FATRANOVÁ, Gila. *Boj o prežitie*. Bratislava : Múzeum židovskej kultúry, 2007.

⁴⁴ Nariadenie 198/1941 Sl. z. o právnom postavení židov.

Slovensku. Prezidentských výnimiek bolo okolo 1 000, no vzťahovali sa až na 5 000 osôb, lebo výnimka chránila aj najbližšiu rodinu svojho nositeľa. Veľká väčšina prezidentských výnimiek bola udelená v roku 1943, resp. v prvom polroku 1944.⁴⁵

Akousi organizačnou predprípravou deportácií židov do vyhladzovacích táborov, bol neúspešný pokus o ich getoizáciu na Slovensku, resp. o ich umiestnenie v tunajších mamutích pracovných táboroch. Pre túto alternatívu tzv. riešenia „židovskej otázky“ však nebolo vo vládných kruhoch dost' politickej vôle, ani peňazí. Napriek tomu sa akcia na jeseň 1941 rozbehla vysídlením viac ako 6 tisíc bratislavských židov a ich umiestňovaním vo vidieckych mestách, ktoré sa proti tomu urputne bránili, lebo nemali pre nedobrovoľných prisťahovalcov dost' ubytovacích kapacít a navyše sa im zhoršovali už i tak napäté zásobovacie ťažkosti so základnými potravinami.⁴⁶ Bola to ideálna situácia pre úplatkárstvo a všestrannú korupciu. Tá prudko vzrástla od marca 1942, kedy začali zo Slovenska odchádzať transporty smerujúce do vyhladzovacích táborov, ktorých obeťou sa (v prvej vlne) stalo takmer 58 tisíc ľudí, t. j. dve tretiny slovenských židov.⁴⁷ Najčastejším, aj keď veľmi neistým prostriedkom ako sa vyhnúť odsunu bolo podplatenie miestnych funkcionárov, alebo potom až veliteľov a gardistických strážcov v sústreďovacích táboroch, odkiaľ odchádzali deportačné vlaky. Oslovené kompetentné osoby po zobrať úplatku vo forme peňazí, resp. šperkov sa však často krát chceli čo najrýchlejšie zbaviť svojich „klientov“, potenciálne nepohodlných svedkov, a preto ich zaradili do najbližšieho transportu.

Deportačnú akciu organizačne riadilo 14. (židovské) oddelenie ministerstva vnútra (MV), ktoré ju uskutočňovalo za pomoci žandárstva, no predovšetkým príslušníkov Hlinkovej gardy. Na čele 14. oddelenia MV stál od začiatku apríla 1942 Anton Vašek, ktorý si zo svojho postavenia urobil nielen mostík k veľkej úradníckej kariére, ale hlavne výnosný korupčný obchod. Aj preto od súčasníkov dostal ironickú prezývku „Židovský kráľ“. Vo väčšine prípadov bol poslednou inštanciou, ktorá rozhodovala o ponechaní či vyvezení jednotlivých osôb. Na jednej strane bral od ohrozených židov, resp. od im pomáhajúcich „árijcov“ obrovské úplatky (neraz to maskoval „výhrami“ v kartách) a doslovne vyťahoval ľudí už z dobytčích vagónov, aby ich v tam vzápätí vrátil, lebo si to vraj vyžiadala verejná mienka. Na druhej strane rokoval s agentmi Sicherheitsdienstu a žaloval sa im na slovenské úrady, na verejných i cirkevných činiteľov, že svojimi intervenciami sťažujú a spomaľujú vyvezenie židov.⁴⁸ U Vaška sa zbíhali intervencie i prosby z najrôznejších miest a on sľuboval, klamal, vydieral a nechal sa podplácať. V prvom rade však intenzívne organizoval deportácie a občas sa aj osobne zúčastňoval vypravovania transportov, aby mohol do nich ešte namieste zasahovať. Bol v priamom osobnom styku s vedúcimi predstaviteľmi Ústredne židov, ktorým sa raz vyhráždal, inokedy sa

⁴⁵ Bližšie KAMENEC, Ivan. *Po stopách tragédie*. Bratislava : Archa, 1991.

⁴⁶ KAMENEC, Ivan. *Židia v Bratislave v čase holokaustu*. In SALNER, Peter (ed.). *Židia v Bratislave*. Bratislava : Inštitút judaistiky FF UK; Ústav etnológie SAV; Židovská náboženská obec Bratislava, 1997, s. 71-95.

⁴⁷ SNA, f. MV, 12266/1942, 14. oddelenie.

⁴⁸ SNA, f. NS, dr. Anton Vašek, Tnľud. 17/46.

pred nimi vydával za jediného skutočného odporcu deportácií, aby aj odtiaľto dostával veľké sumy peňazí, ktoré mali brzdiť jeho horlivosť. Pred židovskými činiteľmi prijímanie peňazí zdôvodňoval tým, že aj on sám musí podplácať ďalšie osoby, vrátane ministra vnútra A. Macha. Podobne, ako pred ním A. Morávek sám seba pasoval za odborníka na tzv. riešenie „židovskej otázky“ na Slovensku k čomu vydal aj osobitnú publikáciu.⁴⁹ Jej text, vrátane úvodu však napísali dvaja právnici ÚŽ. Vašek jej dal len svoje meno a zinkasoval za ňu autorský honorár. Navyše ju dal preložiť do nemčiny a niekoľko exemplárov knihy daroval D. Wislicenyemu, Adolfovi Eichmannovi a Heinrichovi Himmlerovi.⁵⁰

Vaškove korupčné aféry boli verejným tajomstvom a stali sa objektom klebiet, posmeškov i primitívnych veršikov v humoristickom časopise Kocúr, ktoré však v kontexte s práve prebiehajúcimi udalosťami vyznievali bezcitne a cynicky. Ich autor parodoval snahu arizátora uchrániť svojho židovského zamestnanca pred transportom: „*Lenže tento Židko, / nech je akokoľvek / je pre ten môj podnik / dôležitý človek. / Ja ho však nechránim, / čože ma do neho, / lenže vyvezte ho / ako posledného. / Do tých čias nech ešte / osov z neho máme / a do ostatného / transportu ho dáme. / Keď už nie pre iné, / pre tú známosť vari / vybavte vec túto / ako priateľ starý. / Ved' pre Vás jeden Žid / ako kvapka z mora, / prijmite pozdravy / od –arizátora / [...]. Nuž takto vyhoviem / tým Vaším šlágvortom / a Vás Žid odíde / ostatným transportom. / To Vám bude transport / a skvelá ukážka / dôkladnej roboty / Vášho dr. A. Vaška.*“⁵¹

Vašek bol na slovenskej strane síce dôležitou, no zďaleka nie jedinou persónou, na adresu ktorej smerovali úplatky od spomínanej už ilegálnej Pracovnej skupiny pri ÚŽ. Na jej výplatnej listine sa nachádzali aj ďalšie osoby: vládny komisár pre židovské pracovné tábory na Slovensku Július Pečúch, šéf úradu ministerstva vnútra a zapisovateľ na rokovaní vlády Izidor Koso, tzv. lietajúci deportační komisári Ján Bučenec a Karol Zábrecký, gardistický, resp. žandárski velitelia tunajších koncentračných stredísk (neskôr pracovných táborov), čelní ministerskí úradníci, ktorí síce nemohli rozhodujúcou mierou ovplyvniť beh deportácií, no poskytovali Pracovnej skupine dôležité informácie. Velitelia pracovných táborov boli podplácaní okrem peňazí aj materiálnymi výhodami. Z táborových dielní totiž zadarmo dostávali rôzne výrobky, hlavne nábytok pre ich súkromné byty či domy.⁵² Medzi podplatenými osobami mal byť aj prezident J. Tiso. Na jeho bankové konto vo Švajčiarsku mali prichádzať od leta 1942 mesačné splátky.⁵³ Iné pramene túto eventualitu síce nepotvrdzujú, no je pravdepodobné, že Pracovná skupina sa aj s ním snažila nadviazať kontakty.

⁴⁹ VAŠEK, Anton. *Protižidovské zákonodarstvo na Slovensku*. Bratislava : b.v., 1942.

⁵⁰ SNA, f. NS, dr. Anton Vašek, Tnľud. 17/46.

⁵¹ Citované z knihy SALNER, Peter. *Židia na Slovensku medzi tradíciou a asimiláciou*. Bratislava : Zing Print, 2000, s. 126-127.

⁵² NIŽŇANSKÝ, Eduard – BAKA, Igor – KAMENEC, Ivan (eds.). *Holokaust na Slovensku, 5. Židovské pracovné tábory a strediská na Slovensku 1938 – 1945. Dokumenty*. Bratislava : Klemo, 2004.

⁵³ JELINEK, Ješajahu, Andrej. *Dávidova hviezda pod Tatrami. Židia na Slovensku v 20. storočí*. Praha : Vydavateľstvo Jána Mlynárika, 2009, s. 308-309.

Od polovice roku 1943, až do augusta 1944 keď už síce bezprostredné nebezpečenstvo obnovenia deportácií čiastočne pominulo, úplatky ďalej pokračovali. Zameriavali sa predovšetkým na pomoc tunajším židovským pracovným táborm a strediskám. Zvyšujúca sa intenzita a účinnosť úplatkov bola nesporne ovplyvnená tiež podstatnou zmenou situácie na frontoch svetovej vojny, alibistickými pohnútkami prijímateľov peňazí a prehĺbovaním všeobecnej krízy režimu slovenského štátu. Niektorí jeho predstavitelia si začali uvedomovať, že na budúcej mierovej konferencii „*nebude nič platiť, čo odporuje medzinárodnému právu.*“⁵⁴ Okrem toho, pre mnohých verejných činiteľov bola vidina konta v domácich a najmä v zahraničných bankách lákavejšia, než veľmi neistá politická či úradnícka kariéra v rámci režimu slovenského štátu.

Príkladom toho bola aj tzv. Kosova aféra⁵⁵, ktorá prepukla v posledných mesiacoch roku 1943. Aféra bola najprv starostlivo utajovaná, no neskôr sa jej okolnosti prostredníctvom tlače, no aj šepkanou propagandou dostali na verejnosť. Navyše bola o nej interpelácia aj na pléne Snemu Slovenskej republiky. Izidor Koso, stojaci na špičke byrokratického aparátu slovenskej vlády tiež dostával od Pracovnej skupiny pravidelnú „výplatu“, no bol opatrný a odmietal nadväzovať s ňou osobné kontakty. Vari najagilnejším členom ilegálnej skupiny Gisely Fleischmannovej a Andrejovi Steinerovi sa však podarilo nadviazať osobný styk s jeho manželkou Žofiou, ktorej ponúkli, že jej urobia architektonický plán zariadenia súkromného bytu a navyše jej poskytnú peniaze, aby jej syn mohol študovať na elitnej škole vo Švajčiarsku. Ako protihodnotu mala Ž. Kosová dávať Pracovnej skupine dôležité informácie, týkajúce sa ďalších krokov vlády pri tzv. riešení „židovskej otázky“, ktoré získavala od svojho manžela, resp. od iných osôb, s ktorými sa spoločensky stýkala. Koncom októbra 1943 cestovala do Švajčiarska s prvou splátkou peňazí (5 tisíc švajčiarskych frankov) a v hebrejskom jazyku písaným lístkom, ktorý mala predložiť tamojšiemu židovskému emisárovi, aby jej vyplatil ďalších 45 tisíc frankov. Kosovú však na nemecko-švajčiarskej hranici zadržali nemeckí colníci pre nedovolené pašovanie peňazí i šperkov, ktoré z vlastnej iniciatívy tiež chcela previezť do bezpečných trezorov švajčiarskych bánk. Navyše nemecké policajné orgány ju kvôli hebrejsky písanému listu upodozrievali, že prenáša nejaké špionážne správy. Prípado sa nakoniec podarilo pred nemeckými bezpečnostnými orgánmi vysvetliť, lepšie povedané zakamuflovať ako devízový priestupok. Na Slovensku sa síce tiež prijala verzia o nedovolenom pašovaní peňazí, no zároveň tu začalo vyšetrowanie celého prípadu. Vzápätí slovenská polícia zatkla G. Fleischmannovú a niekoľkých ďalších pracovníkov ÚŽ. I. Koso bol odvolaný zo svojich vysokých úradníckych funkcií a ostro ho napadla aj tlač, bez toho, aby uviedla jeho meno. Z aféry boli obvinení židia, ktorí „*vedeli využiť moc peňazí na svoju záchranu [sic! – pozn. I.K.] a menej odolné charaktery podľahli ich vplyvu, zneužívúc svoju moc, zapredali česť,*

⁵⁴ SNA, f. Snem Slovenskej republiky, zápisnice zo zasadnutí snemových výborov, Bez čísla, kartón č. 272.

⁵⁵ Podrobnejšie údaje o Kosovej afére sa nachádzajú v materiáloch ŠA Bratislava, f. LS Bratislava, dr. Izidor Koso, dr. Gejza Konka, Július Pečúch, 13/48.

pravdu a záujem celku.“⁵⁶ Pri tejto príležitosti sa o Kosovi (stále anonymne) písalo ako o „*vysokom funkcionárovi, ktorý má na svedomí viacero ťažkých priestupkov a zbohatol na svojej funkcii.*“⁵⁷

Záchrana pred transportom mala však aj mnohé iné vynaliezavé formy. Asi 6 tisíc židov ušlo do Maďarska. Väčšina si tento útek zaistovala rôznymi úplatkami, na slovenskej i maďarskej strane. Vyhľadávaní boli hlavne ilegálni prevádzkači cez hranice. V niekoľkých prípadoch sa podarilo židovským rodinám, resp. jednotlivcom podplatiť slovenských železničiarov, ktorí ich umiestnili v nákladných vozňoch vlakov prevážajúcich do Švajčiarska slovenské drevo. Kuriozitou bolo, že slovenské justičné orgány nedovolili deportovať židovských kriminálnych, ani politických väzňov. Mnohé ohrozené osoby sa v danom prípade najbezpečnejšie cítili vo väzení a preto sa pokúšali spáchať nejaký trestný čin, ktorý by ich dostal do väzby. Treba však konštatovať, že nie všetky akcie na záchranu židov pred deportáciou boli založené na úplatkoch. Popri obetavých bežných ľuďoch aj viacerí verejní činitelia štátu, predovšetkým národohospodári Imrich Karvaš, Peter Zaťko, Ján Balko, z ministrov Jozef Sivák, neskôr Gejza Medrický a Július Stano, sa snažili v rámci svojich možností a pod zámienkou hospodárskej dôležitosti, chrániť ohrozené osoby. Niekoľko desiatok mladých židov našlo záchranu aj v tvoriacich sa partizánskych skupinách, ktoré však v tom čase nemali bojové, ale v prvom rade charitatívne, ochranné úlohy.

Najintenzívnejšiu činnosť vyvíjala ilegálna Pracovná skupina smerom k D. Wislicenyemu. Na adresu nemeckého poradcu odchádzali najvyššie sumy úplatkárskeho peňazí a to aj po jeho odchode zo Slovenska. Reprezentanti Pracovnej skupiny, mylne a až s nepochopiteľnou dôverčivosťou či naivitou predpokladali, že Wisliceny ako blízky spolupracovník a osobný priateľ A. Eichmanna bude ochotný a schopný brzdiť alebo celkom zastaviť transporty židov nielen zo Slovenska, ale aj z iných krajín Európy, kde svoju vražednú poradcovskú funkciu dôsledne vykonával. Nemecký beráter pragmaticky, no aj veľmi šikovne hral úlohu človeka, ktorý chce pomôcť židom. Potrebuje k tomu však veľa peňazí, nielen pre seba, ale aj na podplatenie svojich nadriadených. G. Fleischmannová, ktorá mala osobný prístup k Wislicenyemu, v zúfalej nádeji na pomoc a záchranu židov, tejto cynickej hre uverila. Ako konštatoval izraelský historik Yešajahu A. Jelínek „*členovia skupiny neboli dostatočne kritickí ani voči slovenským hodnostárom, ani voči Wislicenyemu.*“⁵⁸ Správnosť tohto hodnotenia potvrdzujú mnohé dokumenty, v ktorých členovia Pracovnej skupiny vyjadrujú presvedčenie, že ak Wisliceny dostane požadované vysoké sumy v zahraničných menách, tak bude schopný a ochotný prekaziť deportácie nielen zo Slovenska, ale aj z iných krajín. „*Podľa nášho názoru Willi [v korešpondencii krycie meno Wislicenyho – pozn. I. K.] nie je človekom porušujúcim zmluvy;*

⁵⁶ Slováč, 13. novembra 1943.

⁵⁷ Slováč, 14. februára 1944.

⁵⁸ JELÍNEK, *Dávidova hviezda*, ref. 53, s. 311.

jeho postoj je jasný, pevný, tvrdý a nezlomný. Raz daný sľub nemožno zmeniť. Prvá splátka 25 000 US dolárov je už desať dní splatná a musíme dodržať svoj sľub, ak z toho nemá vzniknúť neopísateľná katastrofa.“⁵⁹ Listy G. Fleischmannovej boli adresované Nathanovi Schwalbovi do Švajčiarska, od ktorého zúfalo prosila zasielanie veľkých súm peňazí pre Wislicenyho. Peniaze mali odvrátiť ďalšie deportácie židov zo Slovenska i z iných krajín, resp. pomôcť prežiť už vysídleným obetiam a zachrániť aspoň ich neplnoleté deti. Sumy určené Wislicenymu dosahovali státisícové hodnoty.⁶⁰ Bolo typické, že v čase, keď na jeseň 1942 transporty zo Slovenska začali viaznuť, Wisliceny v mene nemeckého vyslanectva v Bratislave diplomatickou poštou žiadal V. Tuku a A. Macha, aby sa pričínili o pokračovanie deportácií slovenských židov.⁶¹ Vrcholom cynizmu bola jeho kritika na adresu slovenských úradných činiteľov, ktorí za úplatky chránili bohatých židov pred vysídlením.

Pracovná skupina zrejme podcenila aj novú situáciu v jeseni 1944, po obsadení Slovenska nemeckými vojenskými a policajnými jednotkami, ktoré prišli nielen potlačiť ozbrojené povstanie, ale aj dokončiť fyzickú likvidáciu zvyšku tunajších židov. G. Fleischmannová ešte 24. septembra 1944 písala zúfale list do Švajčiarska a žiadala o ďalšie peniaze na záchranu smrteľne ohrozených osôb.⁶² Členovia Pracovnej skupiny sa pokúšali, podobne ako predtým s Wislicenym, rokovať aj s novým nacistickým emisárom pre „židovskú otázku“ na Slovensku Aloisom Brunnerom. Ten však rokovania zneužil na získanie presnejších údajov o skutočnom počte zostávajúcich židov na Slovensku, aby ich vzápätí sústredoval v sereďskom koncentračnom tábore, odkiaľ opäť začali odchádzať transporty do Osvienčimu, alebo iných táborov. Brunner dal zatknúť, pokiaľ sa včas neskryli, aj členov Pracovnej skupiny, s ktorými dovtedy vyjednával. Medzi nimi aj G. Fleischmannovú, ktorú poslal so zlovestnou inštrukciou „*návrat nežiadúci*“ do Osvienčimu, kde bola ihneď po príchode zavraždená.⁶³

Aj v čase nemeckej okupácie Slovenska tu prežilo vďaka pomoci príslušníkov väčšinovej spoločnosti okolo 10 tisíc židovských obyvateľov. Mnohí za svoju záchranu ďakujú nezištnej pomoci. Iní si ju museli aj zaplatiť, čo je pochopiteľné, nakoľko záchrancovia v tomto čase riskovali vlastné životy a životy svojich rodín. Boli však aj (našťastie nemnohé) prípady, keď skrývajúce sa osoby nemali už čím platiť a svojimi dovtedajšími ochrancami boli vydané do rúk gardistov alebo okupačných jednotiek. Okrem toho, morálne a sociálne deklasované živly vyhľadávali a udávali úkryty židov, aby si potom mohli privlastniť ich osobné veci.⁶⁴ Ako uviedol náčelník hlavného veliteľstva HG a zároveň náčelník bezpečnostného odboru

⁵⁹ HRADSKÁ, Katarína (ed.). *Holokaust na Slovensku 3. Listy Gisely Fleischmannovej (1942 – 1944). Snahy Pracovnej skupiny o záchranu slovenských a európskych židov*. Bratislava : Klemo, 2003. List z 27. augusta 1942, dokument č. 2, s. 31.

⁶⁰ Bližšie HRADSKÁ, *Listy Gisely Fleischmannovej*, ref. 59.

⁶¹ SNA, f. MV, osobný tajomník ministra, bez čísla, kartón č. 703.

⁶² HRADSKÁ, *Listy Gisely Fleischmannovej*, ref. 59, dokument č. 28, s. 114-115.

⁶³ FATRANOVÁ, ref. 43, s. 324-325.

⁶⁴ ŠA Bratislava, f. LS Bratislava, A. Matečný, T. Bakičová, E. Kimlička, 209/45.

ministerstva národnej obrany Otomar Kubala „*v tej dobe mohol zaistiť židov, kto chcel.*“⁶⁵ K takýmto činom nabádala a veľkou mierou k ich realizácii prispievala aj hysterická nenávisťná protižidovská propaganda, volajúca po tom, „*aby túto smradľavú hnilobu a čvargu [židov – pozn. I. K.] zahnali ta, odkiaľ niet návratu.*“⁶⁶

Korupčné úsilie a cynické hry o získanie židovského majetku a najmä o záchranu životov prenasledovaných ľudí sa skončili v slepej uličke a napokon vyústili do totálneho morálneho fiaska.

Cítuj:

KAMENEC, Ivan. Fenomén korupcie v procese tzv. riešenia „židovskej otázky“ na Slovensku v rokoch 1938 – 1945. In *Forum Historiae*, 2011, roč. 5, č. 2. ISSN 1337-6861.
http://www.forumhistoriae.sk/FH2_2011/texty_2_2011/kamenec.pdf

...

PhDr. Ivan Kamenec, CSc. Je pracovníkom Historického ústavu SAV v Bratislave. Venuje sa výskumu politických a kultúrnych dejín Slovenska v 20. storočí, s osobitným prihliadnutím na problematiku politického systému vojnovnej Slovenskej republiky. Obzvlášť sa špecializuje na spracúvanie tematiky holokaustu na Slovensku v kontexte širšieho spoločenského vývoja. Medzi jeho najdôležitejšie vedecké práce patria monografie: *Po stopách tragédie (1991, v r. 2007 aj v anglickom preklade)*; *Slovenský štát (1992, v 1994 aj v maďarskom preklade pod názvom Trauma)*; *Tragédia politika, kňaza a človeka – Jozef Tiso (1998, v 2001 aj v poľskom preklade)*; *Hľadanie a blúdenie v dejinách (2000)*; *Slovenský štát v obrazoch (2007)*; *Spoločnosť, politika historiografia. Pokrivené (?) zrkadlo dejín slovenskej spoločnosti v dvadsiatom storočí (2009)*.

⁶⁵ SNA, f. NS, Otomar Kubala, Tnľud. 11/46.

⁶⁶ *Slovák*, 8. septembra 1944.